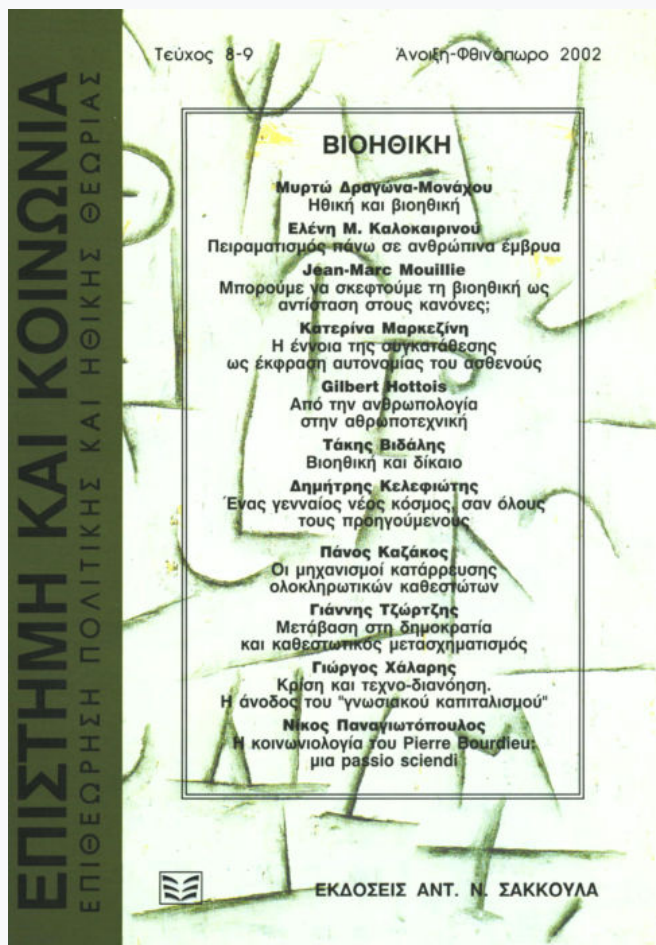

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 8 (2002)

Τόμ. 8-9 (2002): Βιοηθική

Elie Kedourie, Ο Εθνικισμός, μετ. Σπ. Μαρκέτος

Σταύρος Σκρίνης

doi: [10.12681/sas.728](https://doi.org/10.12681/sas.728)

Copyright © 2015

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σκρίνης Σ. (2015). Elie Kedourie, Ο Εθνικισμός, μετ. Σπ. Μαρκέτος. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 8, 259-264. <https://doi.org/10.12681/sas.728>

Olson, M. (1987). 'Diseconomies of Scale and Developolment'. *Catto Journal*, 7(1): 77-97.

Ward, B. (1979). *The Ideal Worlds of Economics*. New York: Basic Books.

Elie Kedourie, *Ο Εθνικισμός*, μετ. Σπ. Μαρκέτος, Κατάρτι, Αθήνα 1999 (4η εκδ.), 214 σελ.

Η αποτυχία του υπαρκτού σοσιαλισμού, η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και η αλυσιδωτές αντιδράσεις που επακολούθησαν τόσο στην Ανατολική Ευρώπη όσο και παγκόσμια, οδήγησαν από τη μία στην κρίση της σοσιαλιστικής ιδεολογίας και από την άλλη στην αναβίωση του εθνικισμού. Η επιστημονική έρευνα στράφηκε με ιδιαίτερη έμφαση και ενδιαφέρον στα διάφορα εθνικιστικά κινήματα που ξεπήδησαν μέσα σε διάστημα πολύ λίγων ετών στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Το ενδιαφέρον αυτό δεν περιορίστηκε μόνο σε case studies, αλλά και στη συγγραφή νέων ή επανέκδοση κλασικών κειμένων. Στην τελευταία περίπτωση εντάσσεται και η τέταρτη έκδοση του κλασικού έργου του Elie Kedourie το 1993.

Στον *Εθνικισμό*, ο Kedourie δεν προσεγγίζει τη δημιουργία και εξάπλωση της εθνικιστικής ιδεολογίας μέσα από το ιστορικό ή το κοινωνιολογικό πρίσμα που συνήθως χρησιμοποιείται. Αντίθετα, προτείνει μια φιλοσοφική προσέγγιση, μέσα από την Ιστορία των Ιδεών. Σημείο εκκίνησης για την ανάλυση του αποτελούν οι ιδέες του Διαφωτισμού, η φιλοσοφία του Kant και ο κύριος στόχος της πεφωτισμένης δεσποτείας, δηλαδή το δόγμα ότι καθήκον των κυβερνώντων είναι η μεγιστοποίηση της ευημερίας των υπηκόων τους.

Στο πρώτο κεφάλαιο, ο συγγραφέας διατρέχει επί τροχάδην τις βασικές αρχές του Διαφωτισμού. Ο φυσικός νόμος κυβερνά ολόκληρο το σύμπαν. Άρα όλοι είναι ίσοι και όλοι αποσκοπούν στην αύξηση της απόλαυσης και την ελαχιστοποίηση του πόνου. Αυτό ισχύει τόσο για τα άτομα όσο και για τα κράτη. Επιπλέον, το μεγαλείο του κράτους εξαρτάται από την ευημερία του πληθυσμού και αντιστρόφως, δηλαδή η προσωπική ευημερία εξαρτάται από την ανάπτυξη και την εύρυθμη λειτουργία του κράτους. Καταλήγει, λοιπόν, ότι η δημιουργία του έθνους εξυπηρετούσε την πιο εύρυθμη λειτουργία του κράτους. Η πρώτη σκέψη που θα έκανε κανείς είναι ότι ο Kedourie αναφέρεται σε εθνικισμό δυτικού τύπου, ωστόσο ο συγγραφέας δεν διακρίνει μεταξύ διαφόρων τύπων, αν και τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί επικεντρώνονται στην Ευρώπη.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, ο Kedourie διαπιστώνει μια αντίφαση μεταξύ του Φυσικού Νόμου και της αισθησιοκρατίας του Διαφωτισμού. Διέξοδο από αυτή την αντίφαση είχε προτείνει ο Kant, διαχωρίζοντας την ηθική από τη γνώση. Επί τη βάσει της καντιανής θεωρίας, η βούληση του καλού είναι η ελεύθερη βούληση, με άλλους λόγους η αυτόνομη βούληση. Από αυτή τη συλλογιστική συνήχθησαν σοβαρότατα πολιτικά συμπεράσματα. Ένα από αυτά ήταν ότι 'καλός άνθρωπος είναι ο αυτεξούσιος άνθρωπος και, προκειμένου να πραγματώσει την αυτονομία του, πρέπει να απολαμβάνει ελευθερία. Η αυτοδιάθεση ανάγεται επομένως σε υπέρτατο πολιτικό αγαθό'. Έτσι, η αρχή της αυτοδιάθεσης έγινε ένα δυναμικό δόγμα, το οποίο έθρεψε την εθνικιστική ιδεολογία.

Στο επόμενο κεφάλαιο, ο συγγραφέας κάνει αναφορά στον Kant, σε διάφορα προβλήματα της φιλοσοφίας του και καταλήγει στον Fichte, ο οποίος εκκινώντας από κάποιες καντιανές αρχές έφτασε στο συμπέρασμα ότι το όλον προηγείται από καθένα από τα μέρη του, ότι αποτελεί κάτι ανώτερο και ευρύτερο. Σύμφωνα με αυτή την αρχή, οι μετακαντιανοί άρχισαν να συγγέουν την ελευθερία και την αυτοπραγμάτωση με την ταύτιση με το σύνολο, και να καταλήγουν στην απόλυτη αφομοίωση του ατόμου από το σύνολο, δηλαδή το κράτος. Έχοντας καθορίσει το θεωρητικό πλαίσιο, ο Kedourie παραθέτει παραδείγματα στα οποία βρήκαν πρόσφορο έδαφος οι ιδέες των μετακαντιανών. Περιγράφει το κοινωνικό πλαίσιο και την κοινωνική δομή στα γερμανικά κρατίδια. Μοιάζει να υποστηρίζει ότι οι γερμανικοί πληθυσμοί ζούσαν σε κατάσταση σχετικής στέρησης (relative deprivation) καθώς απειλούνταν η γλώσσα τους και το μέλλον τους και φαινόταν σαν η λύση να ήταν η δημιουργία έθνους-κράτους. Από τον πολιτικό λόγο των μετακαντιανών, και ιδιαίτερα του Fichte, τα ζητήματα εξουσίας προσεγγίζονται με αισθητικούς ή θρησκευτικούς όρους. Αυτή η σύγχυση δημόσιου-ιδιωτικού, πνευματικών και εγκόσμιων, μεταγράφηκε στην πολιτική ρητορεία, και ο δεσμός που ένωνε το άτομο με το κράτος ήταν φύσης θρησκευτικής. Προκύπτει κι εδώ, όπως και σε άλλους μελετητές του εθνικισμού, ότι ο εθνικισμός είναι ιδεολογία που προσομοιάζει περισσότερο στη θρησκευτική πίστη, παρά στις πολιτικές ιδεολογίες.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, ο Kedourie ξεκινά από τις διαπιστώσεις του Kant για την ύπαρξη του καλού και του κακού, το γεγονός ότι η μάχη και ο αγώνας είναι αναγκαία και ότι οι λαοί διαχωρίζονται από τη φύση με τις διαφορές της γλώσσας και της θρησκείας. Από αυτές τις διαπιστώσεις εξάγεται το συμπέρασμα ότι υπάρχει πολυμορφία και ότι τα έθνη αποτελούν διακεκρι-

μένες φυσικές οντότητες, και –επιπλέον, κατά τον Schleiermacher– ότι ‘τα κράτη που περιέχουν παραπάνω από ένα έθνος είναι οντότητες αφύσικες, καταπιεστικές και εντέλει καταδικασμένες να παρακμάσουν’.

Φυσικό επακόλουθο των προηγούμενων προτάσεων περί πολυμορφίας είναι η αρχή της εθνικής αυτοδιάθεσης. Αυτή η αρχή και ο εθνικισμός αποτελούν το θέμα του πέμπτου κεφαλαίου. Ο Kedourie ξεκινά από διάφορες αντιλήψεις μετακαντιανών (Herder, Schleiermacher, Fichte) γύρω από τη γλώσσα ως το σημαντικότερο διακριτικό χαρακτηριστικό των εθνών. Αναφέρει κάποιες ιδιαίτερα ακραίες αρχές για να πει ότι ‘σε αυτές [...] τις αρχές βρίσκεται η δογματική θεμελίωση των τεράστιων φιλολογικών προσπαθειών που συνοδεύουν την εξάπλωση του εθνικισμού σε ολόκληρο τον κόσμο’. Έτσι, ο εθνικισμός για τον Kedourie είναι δημιουργημα λογίων που δεν είχαν καμία σχέση με την άσκηση εξουσίας και δεν αντιλαμβάνονταν τις ανάγκες και τις υποχρεώσεις που συνεπάγεται η συνύπαρξη των κρατών. Στη συνέχεια, ο συγγραφέας αναφέρεται στους διαφόρων τύπων εθνικισμούς (φυλετικό, γλωσσικό κ.ο.κ.) και αποφαινεται ότι είναι ανούσια κάθε ταξινόμηση και αξιολόγηση των εθνικισμών ανάλογα με τα κριτήρια που τονίζουν κατά περίπτωση. Αντίθετα, διακρίνει την έννοια του εθνικισμού από αυτές του πατριωτισμού, της ξενοφοβίας, του φυλετισμού και του κοινοτισμού.

Ο εθνικισμός, πέρα από το γεγονός ότι είναι κατασκευάσμα, αγγίζει την ιστοριογραφία και τη θρησκεία. Σχετικά με την πρώτη, είναι το εργαλείο για την καταγραφή της ιστορίας μέσα από ένα εθνικιστικό πρίσμα, με αποτέλεσμα να χρησιμοποιείται το παρελθόν για να αλλάξει το παρόν. Εξάλλου δεν είναι λίγες οι μελέτες που έχουν γραφεί γύρω από την επίδραση της εθνικιστικής ιδεολογίας –ιδιαιτέρα– στα σχολικά βιβλία ιστορίας και στην ‘κατασκευή’ (ή έστω διασκευή) της εθνικής παράδοσης και της εθνικής συνέχειας ενός λαού. Όσο δε για τη θρησκεία, ο Kedourie διαπιστώνει τη μεταμόρφωσή της σε κομμάτι της εθνικιστικής ιδεολογίας. Μάλιστα, προσφέρει παραδείγματα για να δείξει ότι η ταύτιση θρησκείας και εθνικιστικής ιδεολογίας δεν είναι μόνο ένα φαινόμενο που παρατηρείται στη Μέση Ανατολή και τη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Αντίθετα, υποστηρίζει ότι η θρησκεία έχασε την οικουμενικότητά της από τη στιγμή που άρχισαν να ιδρύονται εθνικές εκκλησίες.

Το επόμενο σημείο που θίγει ο Kedourie είναι η σχέση του εθνικισμού με την εκπαίδευση. Κατά την άποψή του, ο σκοπός της παιδείας δεν είναι να μεταδίδει ακαδημαϊκές γνώσεις, αλλά είναι ένας πολιτικός σκοπός, η υποταγή της θέλησης των νέων στη θέληση του έθνους. Κλείνοντας το κεφάλαιο

αυτό, ο συγγραφέας εξετάζει τη σχέση του εθνικισμού με τις άλλες πολιτικές ιδεολογίες και παρατηρεί ότι ο πρώτος δεν ανήκει ούτε στη Δεξιά ούτε στην Αριστερά. Εξ ου και κατάφερε να επιβληθεί του συντηρητισμού, του φιλελευθερισμού και του σοσιαλισμού. Ωστόσο, σημειώνει ότι η σύγχυση που διαχωρίζει τον εθνικισμό από τον σοσιαλισμό οφείλετο στην επιτυχία και την επίδραση του μαρξισμού.

Οι ιδέες που αναπτύχθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια εντοπίζονται στην πολιτική ιστορία του εθνικισμού, όπως την καταγράφει ο Kedourie στα δύο τελευταία κεφάλαια του βιβλίου, τα οποία έχουν αντίστοιχα τον τίτλο 'Εθνικισμός και Πολιτική' I και II. Στο πρώτο, επικεντρώνεται στα πρώτα χρόνια της νεότερης ευρωπαϊκής ιστορίας. Αναφέρεται, προσφέροντας παραδείγματα, στην περίοδο 1789-1815, στην αναστάτωση που επικράτησε στην Ευρώπη, στις εθνικιστικές σπίθες που άναψε ο Ναπολέοντας, στις ριζικές μεταμορφώσεις στην κοινωνική δομή των ευρωπαϊκών κρατών και στη Βιομηχανική Επανάσταση και φτάνει μέχρι τις επαναστάσεις του 1848. Στο δεύτερο, επικεντρώνεται σε θέματα που απασχόλησαν τα κράτη κατά τον 20ο αιώνα. Ένα από αυτά είναι ο καθορισμός και η χάραξη των συνόρων. Το συμπέρασμα του Kedourie, μέσα από το παράδειγμα της Πολωνίας και του γλωσσικού ιμπεριαλισμού, είναι ότι δεν υπάρχουν φυσικά σύνορα. Ο συγγραφέας παρατηρεί ότι το πρόβλημα επιδεινώνεται στις περιπτώσεις κρατών με μικτούς πληθυσμούς, όταν προτάθηκαν λύσεις όπως η ανταλλαγή πληθυσμών ή ο αλυτρωτισμός –αμφότερες με φρικτές, όπως λέει, συνέπειες. Παράλληλα, η 'αρχή των εθνοτήτων', όπως εφαρμόστηκε μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αποδείχθηκε εύκολη στη ρητορική, αλλά ιδιαίτερα δύσκολη στην εφαρμογή της. Αυτή η δυσχέρεια στην εφαρμογή καθώς και οι 'καταστροφικές δυνατότητες' του εθνικισμού σιγματίσαν την ευρωπαϊκή και την παγκόσμια ιστορία και οδήγησαν στους δύο παγκόσμιους πολέμους.

Με αρκετή πικρία, ο Kedourie διαπιστώνει ότι όλες οι προσπάθειες για αυτοδιάθεση και εθνική κυβέρνηση απέτυχαν. Παρατηρεί ότι στόχος ήταν η εδραίωση του δικαίου. Όμως, καθώς καμία κυβέρνηση δεν διαρκεί για πάντα, οι πολίτες θα μένουν μόνο με την ελπίδα της δίκαιης ή ευνοϊκής διακυβέρνησης. Το μοναδικό κριτήριο, καταλήγει, είναι κατά πόσο οι νέοι ηγέτες είναι λιγότερο διεφθαρμένοι από τους προηγούμενους. Αυτό είναι στην πραγματικότητα το μόνο επίδικο ερώτημα μεταξύ του εθνικισμού και των καθεστώτων στα οποία αυτός αντιτίθεται. Φτάνοντας στο τέλος, ο Kedourie είναι σαν να κλείνει έναν κύκλο από το σημείο που ξεκίνησε, δηλαδή ότι το καθήκον των κυβερνώντων είναι να άρχουν έτσι ώστε να

παρέχουν τη μέγιστη δυνατή ευημερία σε όσους κατοικούν στην επικράτειά τους.

Ο *Εθνικισμός* είναι ουσιαστικά οι σημειώσεις μιας σειράς διαλέξεων που έδωσε ο Kedourie στο London School of Economics. Ως εκ τούτου, ο κύριος κορμός του βιβλίου τόσο στην πρώτη όσο και στην εν λόγω τέταρτη έκδοση, παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά των πανεπιστημιακών σημειώσεων. Ο λόγος είναι σε μερικά σημεία ιδιαίτερα αργός και αναλυτικός και σε άλλα πιο γρήγορος, ανάλογα με τη δυσκολία και την πολυπλοκότητα του θέματος που διαπραγματεύεται σε κάθε ενότητα. Ο συγγραφέας είναι αντίθετος με την εθνικιστική ιδεολογία. Υιοθετεί ένα ελαφρά ειρωνικό ύφος και επιλέγει αποσπάσματα της εθνικιστικής ρητορικής με σκοπό να προκαλέσει τους ακροατές-φοιτητές και τους αναγνώστες. Ενώ, λοιπόν υπάρχουν πολλά παραθέματα, δεν υπάρχουν οι ανάλογες βιβλιογραφικές παραπομπές. Επίσης, θα έλεγε κανείς ότι σε κάποια σημεία του βιβλίου υπάρχουν κενά. Όμως, καθώς συνεχίζει την ανάγνωση, βλέπει ότι αυτό που έλειπε πιο πριν, υπάρχει σε ένα πιο ταιριαστό σημείο, για να στηρίξει πιο καλά το επιχείρημα του Kedourie.

Η παρούσα, τέταρτη, ελληνική έκδοση του *Εθνικισμού* ξεκινά με το προοίμιο του Πασχάλη Κιτρομηλίδη, εισαγωγικά σημειώματα και τους προλόγους της πρώτης και δεύτερης έκδοσης, και συμπληρώνεται από ένα επίμετρο, βιβλιογραφικές προτάσεις και ευρετήριο ονομάτων. Το προοίμιο, είναι ιδιαίτερα χρήσιμο, ιδίως για το νέο αναγνώστη, αφού από τη μία τον εισαγάγει στο πνεύμα του Kedourie, και από την άλλη επισημαίνει τα βασικά σημεία του βιβλίου, με ένα ιδιαίτερα ισορροπημένο και επιτυχημένο τρόπο. Στο επίμετρο ο Kedourie, ανακεφαλαιώνει τις ιδέες του Καντ, αναφέρει ότι στόχος του δεν ήταν να κρίνει την εξάπλωση του εθνικισμού, αλλά να εξηγήσει τη διαδικασία εξάπλωσής του, και να αναλύσει την επιτυχία ή αποτυχία των εθνικιστικών κινήματων. Στη συνέχεια, 'απολογείται' για την 'επίθεση' που δέχθηκε από τον Gellner, ότι τάχα 'χρεώνει' τον εθνικισμό στον Καντ, ενώ ο ίδιος (ο Kedourie) θεωρούσε ότι σαφώς ξεκαθάριζε ότι αυτά ήταν η παρερμηνεία ορισμένων ιδεών από τους μετακαντιανούς, και κατακρίνει το Gellner για τη σύνδεση της ανάπτυξης του εθνικισμού με τη βιομηχανική επανάσταση. Καταλήγει δε, χαρακτηρίζοντας τον εθνικισμό ως 'κωμική φιγούρα'.

Οι 'βιβλιογραφικές προτάσεις' ουσιαστικά αποτελούν μια εκπαιδευτικού χαρακτήρα παράθεση βιβλιογραφίας ανά θεματική ενότητα, με ολιγόλεξη παρουσίαση της κάθε εισαγωγής. Το 'ευρετήριο ονομάτων' και όρων ίσως

χρησιμεύσει σε κάποιον που θα ήθελε να ανατρέξει σε κάποιο σημείο του βιβλίου. Ωστόσο, όσο χρήσιμο κι αν είναι το ευρετήριο, ο *Εθνικισμός* δεν ενδείκνυται για αποσπασματική ανάγνωση. Το έργο αυτό ουσιαστικά αποτελεί μια προσπάθεια απόσπασης της μελέτης του εθνικισμού από τις πιο συνηθισμένες προσεγγίσεις, οι οποίες βασίζονται στην πολιτική, την κοινωνιολογία ή την ανθρωπολογία, προτείνοντας ουσιαστικά μια νέα οπτική γωνία για τη μελέτη του φαινομένου.

Ο σκοπός του Kedougie ήταν να περιγράψει τον εθνικισμό ως ιδεολογία και να τον αντιδιαστέλλει από τη συντεταγμένη θεσμική πολιτική διαδικασία. Ωστόσο, δεν θεωρητικολογεί. Προσφέρει παραδείγματα και τεκμηριώνει ό,τι ισχυρίζεται, τόσο μεταξύ των επιχειρημάτων του, όσο και στα δύο τελευταία κεφάλαια που αναφέρονται στην πολιτική ιστορία του εθνικισμού. Εν ολίγοις, ο *Εθνικισμός* είναι ένα βιβλίο, ιδιαίτερα ενδιαφέρον, συναρπαστικό και προκλητικό.

Σταύρος Σκρίνης

Ντόναλντ Σασούν, *Εκατό Χρόνια Σοσιαλισμού. Η Δυτικοευρωπαϊκή Αριστερά στον 20ό Αιώνα*. Μτφρ. Ελένη Αστερίου, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 2001, Δύο Τόμοι, 1302 σελ.

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια αναζωπύρωση του ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος γύρω από την Ευρωπαϊκή Σοσιαλδημοκρατία, γεγονός που καταμαρτυρείται και από την κυκλοφορία ενός μεγάλου αριθμού σχετικών εγχειριδίων, κυρίως στην αγγλοσαξωνική βιβλιογραφία. Κεντρικό θέμα στις περισσότερες από αυτές τις μελέτες είναι η ανάλυση του φαινομένου της λεγόμενης *Νέας Σοσιαλδημοκρατίας* κατά τη δεκαετία του 1990.

Προκειμένου όμως να κατανοήσει κανείς σε βάθος το φαινόμενο της Νέας Σοσιαλδημοκρατίας και των εκφάνσεών της (όπως π.χ. είναι ο Τρίτος Δρόμος), είναι απαραίτητο να έχει μια γενική και συνολική εικόνα της Ευρωπαϊκής Σοσιαλδημοκρατίας μέσα στο χώρο και το χρόνο. Με άλλα λόγια, για να καταλάβουμε τί είναι η Νέα Σοσιαλδημοκρατία, χρειάζεται να γνωρίσουμε προηγουμένως ποια είναι η *Παλαιά* (Παραδοσιακή) Σοσιαλδημοκρατία, ποιες οι αρχές και οι στόχοι της, και έπειτα, αφού πραγματοποιήσουμε τη σύγκριση μεταξύ παλαιού και νέου να καταλήξουμε στα όποια συμπεράσματά μας. Σ' αυτά ακριβώς τα ερωτήματα έρχεται να απαντήσει το